

Даница Т. Андрејевић
Универзитет у Приштини –
Косовска Митровица
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

УДК 821.163.41.09-31 Капор В.
82:2-557
DOI 10.46793/Uzdanica21.1.045A
Оригинални научни рад
Примљен: 10. новембар 2023.
Прихваћен: 8. децембар 2023.

ЕГЗИСТЕНЦИЈА СМРТИ У РОМАНУ КАПОРОВЕ

Ајсџиракџи: Појава Весне Капор у српској књижевности догодила се на размеђи векова националних катаклизмичних дешавања, обогаћујући својим искуством тематику савременог српског романа као њена западна притока матичној књижевности, уз Братића, Пиштала, Кеџмановића, Радуловића, Демића и друге. Појавила се одмах као зрео писац, освојивши убрзо престижну награду „Меша Селимовић”. У свом роману *Небо, иако дубоко*, бавила се интимистичком феноменологијом односа егзистенције и смрти. Ван сваког мејн стрима, токова и „изама”, написала је роман о заборављеној осећајности, о емпатији, болу због туђе смрти у ово постцивизацијско и антихуманистичко време.

Уза сву велику литературу која се бавила смрћу од почетка цивилизације и културе, будући да је књижевност и настала као њена метафизичка одбрана од смрти, у антрополошком и онтолошком смислу, списатељка је написала ауторски роман који је попут сузе кануо у српску књижевност, подсећајући нас на плач као катарзични ламент над судбином и изгубљеним вредностима. Иако се радило индивидуалној смрти младе Таре и пренесеном болу због блиске смрти, овај роман представља универзални крик егзистенције против смрти која узима младост, против ужурбане пролазности света, против злог удеса и искуства. Роман је потекао из хуманистичке мотивације која је такође страна нашем времену. *Sic transit gloria mundi*. Долазећи из споредне улице мотивацијског и тематског надахнућа, Весна Капор је ушетала директно у главну улицу српске текуће књижевности.

Кључне речи: смрт, егзистенција, плач, небо, љубав.

Списатељица Весна Капор појавила се током деведесетих година прошлог века романом *Три самоће*, потом збирком прича *По сећању се хода као њо месечини*, прозом *Венац за оца*, као и кратком прозом *Као шћо и вама желим*. Међутим, тек ће романом награђеним престижном наградом „Меша Селимовић”, у издању Српске књижевне задруге, суверено показати снагу свог наратива.

Како језик да разуме смрт? На ово питање које је поставио Драган Јовановић Данилов одговорила је Весна Капор својим романом *Небо, иако дубоко*. Наша ауторка је написала роман који је кануо у српску књижевност

као чиста голема суза ламентације над изгубљеним младим и блиским животом. Та суза је утолико блиставија што долази у нашу дехуманизовану стварност и баш зато што та суза значи објаву и обнову заборављене емпатије и чини лакшом неподношљиву тежину постојања. Та суза је катартична и истовремено постиђује и уздиже у свести да смо заборавили плакати пред животом, жртвом и смрћу. Враћајући плач у литературу, ауторка хвата везу и са исконским, апхетичким плачем и са тужбалицом народне поезије. Та суза, најважније, чини разлику у савременој романескној пракси и доказује да сваки писац различито пројектује своје присуство у свету, како говори чувена Деридина теорија. Весна Капор је ту сузу претворила у истински духовни ласер којим разлаже примордијалну бол мајке, сестре, жене. Ако то и јесте женско писмо, ето сензибилитета у коме се оно потврђује. Позната је књижевно-историјска чињеница да је Павић сведочио да су он и Дучић женски писци.

У овом камерном роману ауторка истинским духовним интензитетом и искреним наративом дуби вертикалу бола која сврдла до балчака, до ивице ножа, до корена патње, до дна јаства. Та толико лична бол пројектује се до космичких размера, до неопсихоаналитичких лакановских дубина које су често објашњења за кризу личности. О проблему бола и смрти исписане су многе странице литературе и есејистике. Антрополошка и онтолошка чињеница смрти чија је суштина за нас апсурдна, будући неисклушена, пресудно утиче на егзистенцију и есенцију човека, посебно писца. Сопство пред претњом извесне смрти залази у религијске воде или искушава агностичке муке које из иментног ка трансценденталном шаљу своја питања апсолуту, свемиру, људима, питања – зашто смрт? Кад покуша да одгонетне појам и егзистенцијалну и филозофску тачку метафизике смрти, човек и мислилац остварује многобројне студије о смрти, као што су Едгара Морена, Мориса Бланшоа, Емила Сиорана, Мирчеа Елиадеа, Јанкелевича, па и великих писаца, пре свих Шекспира. Проблем смрти је први проблем мислећег човека. Књижевност је и настала пред њеном непорецивошћу, заједно с проблемима времена и простора и њихових дубиоза. Писци стално одговарају на питање Драгана Јовановића Данилова – Како језик да разуме смрт?

Исповедни лирски роман Весне Капор је поема о 'денс макабру', плесу смрти, и представља модернизовану верзију старог састојка античког театра – *temento mori*. Сенке смрти и њен коначни тријумф изазивају навалу емоција, историју једног дубоког осећања и саосећања с примордијалном патњом мајке, удвајајући бол и монодрамски наратив и чинећи сложеним сам романескни текст, а исповест дуплом експозицијом приповедања. У овом роману реч је о украденој лепоти, о енормној љубави за блиског и проблему како победити понорну бол кад вам небо пропадне у земљу, а бол обузме цео ваш микрокосмос и шири се на васиону. У вечитом Демокритовом разговору између духа и чула, Весна Капор покушава, како вели Андрић у „Разговору с Гојом”, да сачува вредност ствари спашених из бродолома:

Немам више времена, а немате га ни ви. Нико нема времена. Дајте, онда, да у том теснацу, између морања и немања, нађемо бар праве речи. Једни за друге. За себе, Заувек. Ко некакав мост, над дубоким понором, испод кога се наслућују облици света, мрке удолине, и светли врхови брда, ова ноћ спаја два времена (Капор 2012: 6).

Из личног бола настаје ноетичка спознаја о непорецивој пролазности света, те да постоји виша, дубока повезаност елемената физичких и метафизичких закона. У интимистичкој провалији големог губитка, у некој врсти платоновске метемпсихозе, када видимо себе у другоме, ауторка пројектује бол другог бића с толиким разумевањем и људскошћу да роман као да долази из другог века и друге стилске формације. Толика количина идентификације с болом и суновратом у смрт другог нешто је најређе у савременој литератури. Међутим, ауторкина анима не пада у ничеовски амбис ништавила. Она се држи живота и љубави, једине две силе које могу парирати смрти. Док клечи пред болом, ауторка диже поглед к небу, иако је оно дубоко. До тог места на коме клечи Весна Капор треба се попети, будући да смо угроже-ни светом деконструкције и нехуманости. Упркос свему, о тим патетичним темама она успева да пише непатетично, просто, људски, једноставном дубином и дубоком једноставношћу експресије.

Реченица Весне Капор прати ритам френетичног бола. То је кратка, динамична, загрцнута реченица, по чему подсећа на Црњанског, али је њен тоналитет другачији. Интертекстуалност и протопоетичке релације њеног наратива и интертекстуалност с другим писцима могу се објаснити детаљнијом компарацијом, али оне нису пресудне за аутентичност израза Весне Капор.

Тријада – тријумф смрти, моћни живот који је процесуира и најјача сила света, љубав која мири обоје, покреће силнице, емоцију и рефлексију овог романа. Посебно је то значајно у ово постцивизацијско време које с љубављу не стоји добро и које је речи 'милост', 'доброта' и сличне избацило из свог речника. Ако је деветнаести век био век индустријализације ума, двадесети век време теоретизације свести, двадесет први би могао вратити цивилизацију ренесанси хуманости и солидарности, поручује Капорова.

Како кроз такав свет пролазити тамом, а да те тама не обузме? Једино литературом, будући да Марио Периола у *Есјејцици двадесетог века* тврди да естетика узима своје име „из подручја осећајности, афективности, емоционалности”, називајући уметност естетичким животом (Периола 2005: 7). Леон Едел у својој студији *Психолошки роман* говори о „скретању ка унутра”, сматрајући да се тим путем иде ка жанру „роман као песма” (Едел 1962: 21, 117). Са те тачке гледишта, у овом роману се не трага за спознајом о истини смрти, већ за емоционалном суштином бића у њеној близини. Феноменологија бића и феномен смрти су инкомпатибилни, што захтева поимање садејства света појава и света духа.

На међи између физичког и метафизичког света, где је настањена смрт, налази се лимбо, гранична област у коју литература покушава да задре, чини се, с већим успехом него филозофија, будући да књижевност испитује међупростор надреалног и оностраног, митског и стварносног, односно „белу митологију”, како вели Ж. Дерида, или „метафизички квалитет трагичног”, како вели М. Бахтин.

Смрт као реч, као проблем, као физички догађај, јесте ствар површине живота, али има дубоко метафизички карактер и узрокује највећи бол свету знан. Смрт отвара нова врата перцепције, мотивише индивидуацију ауторског гласа и отвара унутарњи живот и „невидљиво дешавање”. У присуству смрти, емотивно *ја* се налази на врху хијерархије, а рационално *ја* се повлачи. При смрти се свест не меша, него нестаје. Зато Капорова и не контролише свест реченице, већ је ниже по њеном емоционалном току. Аутономија стваралачког духа о овом сложенем неискуственом проблему тражи сопствени израз без превеликог артизма. Квинтесенција смрти у тексту води до кључног тражења личности, есенције бића и аутентичног сопства.

Безусловна нужност смрти прави понор за људски дух и представља егзистенцијални и есенцијални корен несреће за општежиће и саможиће. Пред смрћу, мишљење напушта свест, сматра Хана Аренд: „Само зато што имплицира повлачење, мишљење се може употребити као средство за бег” (Аренд 2009: 92). Склониште и алтернатива за смрт јесте бег у литературу. Живот тела и живот духа у роману попримају различита, непозната својства. Смрћу се супротставља фундаментални етос љубави коју Капорова шири на размере вечности, како би била приближна вечности смрти. Иницијацијом у љубав, не у смрт, биће може да процесуира губитак другог и његов одлазак у небиће.

Дупли гласови два бола – почетни, мајчин, и доминантни, ауторкин, постају два сопрана испред античког хора који жали умрлу Тару. Тај се хор налази с обе стране овога света, иза завесе бесмртне смрти и испред великог свеживота. Ридалица Весне Капор у свом гејзиру емоција садржи лични, али и човечански бол, као да је цео свет на самрти, како вели Сарамого. В Јанкелевић пише да је смрт јача од мисли, али и од себе саме кад прође: „Зар не представља умирућа смрт, између бљештавог дана живота и мркле ноћи већ мртве смрти, трептај речите искре, зрак светлости, речју муњу која је дан у ноћи, тренутно подне у поноћној тмини” (Јанкелевић 2017: 305). Весна Капор у свом роману као да одговара на ове мисли: „Шта може писац, овде, на овом тлу, кога обасипају силне пошасте? Осетити ближњег, као себе? Или окренути главу? Дато нам је да се сретнемо у долини суза и да испричамо ову причу... Да ли сам смела причати о болу? Да ли се исписивањем светост осећања обесмишљава?” (Капор 2021: 78).

„Тешка су небеса, Тврда је земља. Ипак, од свега чиме се бранимо, речи су једино место где прича живи” (Капор 2021: 87). Док живи реч, она омо-

гућава свештеност смрти јер писац се прикључује вавилонској библиотеци књига о смрти. Бога може да замени само библиотека, вели У. Еко. Бог се у овој књизи подразумева, као апсолут који зна за смрт, ту су и његови анђели и промисао и свевишњи плави простор дубоког неба. Поетика пролазности и трагично осећање живота које мучи и Мигела де Унамуна у овом роману од феномена смрти стварају ноумен. Тако су се сви богови и сви демони света нашли у понорној тузи две жене, оне што прича и оне што пише. Пише језиком наизглед лаким и једноставним (а најтеже је писати једноставно, вели Хемингвеј), да олакша тежину смрти, језиком тачним чији сложај речи покреће цунами осећања, али садржи и дубоко познавање тога језика. Израз је сведен на јецај, загрцнут ритам тужбалице, с белинама и празнинама у семантици, као сваки језик синтезе и елипсе. Оваква структура реченице садржи све расне квалитете које иначе проблемски зовемо женским писмом, боље рећи сензибилитетом, али и све ране стилске особености претходне прозе Весне Капор.

Наша ауторка пише духом тако посвећеним и тако узбуђеним, с таквом интуицијом за вечност у пролазности, да креира властити естетички трактат о смрти. Она пролази кроз психолошки тунел и излази на светло феномена времена: „Преко оних који не памте, време само клизи, они и не живе у времену” (Сиоран 2019: 83).

Ова потресна исповесна проза у монолошкој форми приповедања залази у метаисторијску нестварност, залази у смрт с оне стране смрти, у вакуум свевремености, метафизичку сведену молитву. Све је непознато, смрт не видимо, али је познато да постоји, као и бог који је негде близу, али није експлицитан, већ иманентан овом роману. Кроз круг који описују смрт, живот и љубав, пролази бог као енергија која нема везе с материјом, али има с енергијом која укида мисао о смрти, смрт и оплакује живот. Тај свети круг најбоље је описао Бела Хамваш: „Свети круг само један човек чува – песник. Не зна се да ли су га краљеви, свештеници, војводе, војници, уметници, замолили да остане, или је сам прихватио задатак. Или је само био последњи и кад су сви отишли, рекао је – издржаћу. Или ће коначно и он отићи и нико неће наставити и чувати теменос” (Хамваш 2012: 131).

Роман Весне Капор представља мноштво дестилисаних уметничких суза које се сливају са страница књиге и падају на нашу аниму не с амбицијом да спасу свет, већ само једну душу. Довољно за један роман, за једну смрт и један живот. Књижевни крик ауторке нам говори да нема будућности без плача, без ламента над неком Таром, над нама. Звоно увек звони за тобом, каже Џон Дон. Аутофикционални свет ове књиге је дубок као и небо и висок као и бол. Свака сеанса са смрћу се не може разумети преко ума, већ преко срца. Ова ода плачу Капорове представља њен скок изнад егзистенције на који наводи и нас саме. Она отвара митску смрт преко једне обично-необичне садашње смрти, опирајући се бићу без времена и времену без бића.

Химна болу пред смрћу исписана је женским плачем, женским принципом, „са очима изван сваког зла”, интензивно и инсистантно, у крварењу речи. Небо је дубоко, време је дубоко, простор је дубок, али је најдубљи иманентан женин бол на ивици амбиса који те ничеовски гледа у очи, У посебном стању свести, ауторка пада у време, пада у небо, али се не идентификује са смрћу. Ова се књига свађа са смрћу, дискутује својом емоцијом и чини то без остатка, до оштрице ножа.

Овај роман је најзрелије остварење Весне Капор, писмо о моћи смрти, драгоцености живота и величини љубави. Толико смрти у животу и толико живота у смрти давно није било у српској књижевности. Животна и смртна чињеница у овом роману постају уметничке чињенице. Како смрт пориче и укида живот, тако живот превазилази смрт и обнавља се љубављу. Дубоко умрежена, ова тријада је велика снага ауторкине књиге која као паспарту оброчује роман, њену списатељицу и њену изворну казивачицу.

Писала сам јер нисам знала шта боље, за утеху, за смирење и вечност. Грчевито, као да се може ухватити расуто време, обликовати недочекани часови. Бележила сам, и гутала сузе, а некад су се саме котрљале на тастатуру. Без свести о објављивању, и свести изван записаних редова, грабила сам сећање. После наших разговора, сејала сам речи кроз своје срце. Плашила сам се, као што се и даље плашим, да је не уцвелим, да не отежа нека моја реч, поглед или гест.

Радила сам најбоље што сам умела. И нисам била сама. Анђели су свуда око нас. (Капор 2021: 86)

Поступак преузимања нарације као пронађени мотив за књигу био је руковођен чистим болом и потребом да се ублажи туђи, а блиски и општи губитак. Ваљда је писање као морање и најбољи стваралачки импулс. Тако личан, а тако универзалан, овај романескни реквијем је дат нашој књижевности, али је и ауторки дато да га она исприча. Тако је настала прича о болу хода по тами, а да те тама није сасвим обузела у ходу по мукама. А прича, као и песма, нас је одржала. Њима хвала. Хвала и Весни Капор што је имала дубоко срце и сјајно перо, што је мислила високо и умела вешто да води српски језик кроз емотивно-спиритуалну причу о ограниченој теми бола. Тиме је указала на литерарну обнову и објаву вечних тема културе и цивилизације из интимистичког угла и посветила ову књижевну читуљу заборављеном плачу и људском чистилишту и катарзи. Такође је, за разлику од негативних токова нашег времена, показала разумевање за сузу блиског и Другог, испуњавајући Ингарденова места неодређености у тексту болом и само болом, у методу који би нобеловка Ени Арно назвала построманескним. А шта је наше доба и шта се у његово име чини? Гете каже да је доба отровало Сократа, разапело Христа, спалило Галилеја, све у име неког месијанства и напретка.

Ауторка је овом књигом показала шта значи уникат културе писања и различитост перцепције света. Ма како изгледала анахроно текућој српској

књижевности, ова књига је заправо авангардна јер је толико другачија од савремене литерарне праксе и јер успоставља сопствени пут ван стереотипа. Ауторка твори сопствени поредак традиције и сопствену форму романа-исповести о болу. Ти постулати чине ову књигу не само дубоко различитом од литерарне текуће књижевности, већ потпуно другачијом и у контексту опуса саме ауторке. Такве књиге немају своје моделе, жанрове, врсте, херменевтичке поделе и логосне класификације. Оне су просто изливане у једној оловној сузи, као целина сама собом. Тако с позиције другости и различитости, из неке бочне улице, ауторка избија на главну улицу наше књижевности.

ИЗВОР

Капор, В. (2021). *Небо, иако дубоко*. Београд: СКЗ.

ЛИТЕРАТУРА

- Арент, Х. (2009). *Животи духа*. Београд: Службени гласник.
Де Унамуно, М. (1990). *О ираичном осећању животи*. Београд: Дерета.
Дерида, Ж. (2008). *Бела митологија*. Сремски Карловци, Нови Сад: Књижевница З. Стојановића.
Едел, Л. (1962). *Психолошки роман*. Београд: Култура.
Јанкелевич, В. (2017). *Смрт*. Београд: Орион арт.
Морен, Е. (1981). *Човек и смрт*. Београд: БИГЗ.
Периола, М. (2005). *Естетика 20. века*. Нови Сад: Светови.
Сиоран, Е. (2019). *Зли демони*. Београд: Дерета.
Хамваш, Б. (2012). *Невидљиво дешавање*. Београд: Плато.

Danica T. Andrejević

University of Priština – Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Department of Serbian Language and Literature

THE EXISTENCE OF DEATH IN KAPOR'S NOVEL

Summary: Vesna Kapor entered Serbian literary world at the end of one and the beginning of another century, which were both abounding in cataclysmic events nationwide. With her unique style and emotion, she has enriched contemporary Serbian novelistic literature, together with other authors coming from western parts of the region where

Serbian language is spoken: Bratić, Pištalo, Kecmanović, Radulović, Demić and others. In her novel *Nebo, tako duboko*, for which she received the prestigious “Meša Selimović” award, she dealt with the intimate phenomenology of the relationship between existence and death. Outside of every mainstream, literary trends and “isms”, she wrote a novel about forgotten sensitivity, about empathy, the pain of someone’s death in this post-civilization and anti-humanist time.

Since the beginning of civilisation, literature has served as a metaphysical defense against death, both in anthropological and ontological sense. Kapor’s novel, although dealing with the death of an individual, young Tara, represents a universal cry against death taking away our dearest ones, against transience of life, against evil fate.

Keywords: death, existence, cry, sky, love.